

Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского  
Серия "Филология. Социальные коммуникации". Том 24 (63). 2011 г. №4. Часть 1. С.519-523.

УДК 811.161.2,27,373.7:159. 922.4

## ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПАРЕМІЙНОМУ ФОНДІ

**Юськів Б.М.**

*Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, Україна*

*У статті розглядаємо паремійну картину світу як один із способів вербалізації правосвідомості українців. Комплекс цих вербальних мікротекстів містить аксіологічну складову і відображає особливість правового менталітету українського народу.*

**Ключові слова:** аксіологічна складова, вербалізація, ментальність, мікротекст, правосвідомість.

*Постановка проблеми.* При розгляді паремій як мікротекстів, що містять відповідні знання про світ та відтворюють когнітивно-етичні установки людини, виникає можливість частково розв'язати проблему з'ясування специфіки ментальності представників певної культури, зокрема й українського народу. «Фразеологічний склад мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну свідомість. Через те цілком закономірно можна стверджувати, що паремії – це національно-специфічні одиниці мови, що акумулюють культурну спадщину народу; своєрідні мікросвіти, які містять моральні закони, здоровий глузд, передані нашими предками у керівництво нащадкам [6, с. 40].

Як зазначає В. Сироткін, «паремії, як ніякий інший вид фольклору, складають звід суджень життя народу, точних і гострих характеристик, спостережень та узагальнень і за характером впливу на життєдіяльність людей завжди були близькі до правових норм» [11, с. 39]. Аналіз змісту корпусу юридичних прислів'їв і приказок дає підстави стверджувати, що дані сентенції є чіткими й однозначними постулатами, які за змістом і формою загалом відповідають правовим нормам або приписам, містять у собі оцінну складову і відображають особливості менталітету українського чи інших народів світу, висловлюють ставлення творців цих мікротекстів до правових і неправових дій.

Деякі науковці називають юридичні прислів'я «вказівними пальцями юстиції» і визначають їх як «лаконічні, гнучкі, узагальнюючі певні обставини юридичних явищ і фактів, викладені у вишуканій, часто в ритмічно організованій формі, фольклорні вислови, в яких наведено повчальні думки» [13, с. 3]. Йдеться про широкий спектр вербальних суджень про найрізноманітніші життєві ситуації, про справи і вчинки людини, її помисли і наміри, а також про врегульовані правовими нормами соціальні стосунки, що завжди були і залишаються першочерговими об'єктами народного осмислення. З найдавніших часів люди задумувалися над соціальним устроєм, розмірковували над різними аспектами владно-регулятивних явищ, давали їм оцінку. Тематика і зміст юридичних паремій зосереджені переважно на правових взаєминах між людьми у різних сферах їх життєдіяльності. Як зазначає І. Голубовська, в цьому

пареміологічному корпусі «відображаються не лише універсалії загальнонародського життєвого досвіду, а й подаються неповторні зразки національної логіки та світооцінки, що сприяє виявлення менталітету етносу» [3, с. 72].

*Аналіз досліджень і публікацій.* Дослідження юридичних паремій здійснювалось протягом кількох століть. Перші розвідки з даного питання належать російськомє пареміографу І. Снегірьову. На його думку, більша частина народних правових звичаїв виражається пареміями, що склалися на стародавніх вічах, мирських сходах; це корінні формули стародавньої юридичної мови, що містять «мирські, вічеві та судові приговори стародавніх общин» [12, с. 265].

Цікавим фактом, що вказує на тісний зв'язок паремій із давньоруським правовим життям є те, що в стародавній мові укладання договорів чи угод між особами та містами позначалися терміном «пословица», а попередню нараду, заручини кваліфікували як «поговорка» [11, с. 265].

До перших українських дослідників, які розглядали паремії як «першоджерела правництва», належить П. Чубинський. Поодинокі прислів'я правничого характеру знаходимо й у ранніх збірках українських упорядників паремій XVII – першої половини XIX ст. Кл. Зинов'їва, І. Шишацького, Г. Ількевича, М. Закревського, В. Вислоцького. Значне місце правові паремії посіли у збірках М. Номиса, І. Франка і М. Комарова. Видатною подією у висвітленні правничої теми у пареміях став тематичний збірник В. Охримовича «Українсько-руські приповідки правничі, системно впорядковані та юридично пояснені» (1912). Чимало приказок та прислів'їв, що покривають собою концептосферу права, запропонували А. Багмет, Т. Дашенко та К. Андрущенко. Важливі риси морально-правових і державно-юридичних реалій у прислів'ях і приказках майже шістдесяти народів світу проаналізовані у праці «Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях» [10].

Проблеми визначення світогляду народів через мовні одиниці, зокрема й паремійні, знаходимо у працях класиків лінгвістичної думки – В. Гумбольдта, О. Потебні, Ф. Боаса, сучасних російських дослідників М. Толстого, А. Бабурина, Н. Арутюнової, Ю. Апресяна, В. Телі, О. Шмельова, Ю. Степанова, та українських мовознавців Г. Богданович, І. Голубовської, І. Іващенко, С. Жаботинської, В. Жайворонок, В. Кононенко, Т. Космеди та ін.

*Мета* цієї наукової розвідки – показати, як у пареміях вербалізуються відповідні параметри правосвідомості українців, виражається їхнє ставлення до юридичних реалій.

*Виклад основного матеріалу.* Прислів'я і приказки виразно свідчать, що у народній свідомості право пов'язане із загальнонародською мораллю. Саме тому вони мають здебільшого морально-правовий, а не «чисто» юридичний характер. Крім цього, вони послідовно відображають ставлення народу до закону, правосуддя, служителів права, одвічне прагнення українців до справедливості, високий ступінь моралі, велику відповідальність українця за кожну справу, особливо за злочин, порівн.: *У важній справі ніхто не судія.* – «Вимір справедливості у всякій справі вимагає щонайменше двох осіб» [2, т. 1, с. 216]; *Ми не повинні так судити, як другим здає ся.* – «Означає, що кожний повинен судити по справедливості» [2, т. 3, с. 246]; *Де закони вповняють, там усі праві бувають; На чийй землі живеш, того народу й закони шануй* [1, с. 52]; *За ґрунтом і право йде* – «Посіданє ґрунту надає також права в громаді та в державі» [2, т. 1, с. 70]; *Хто за правду горою, т ой не боїть ся і бою*» [1, с. 205]; *Ав возив би тобов дідько поліна на тамтїм світі.* – «Прокляте, основане на віруваню в таку кару в загробнім житю», тобто перед законом усе ж усі рівні, якщо не на землі,

то в потойбічному світі, тому закон ніхто не повинен порушувати [2, т. 1, с. 370]; *Кладу сі під суд*. – «Нехай мене з моїм противником суд розсудить» [2, т. 1, с. 245]; *Зробити не штука, відповісти штука*. – «Одвічальність за всяке діло, а особливо за злочин тяжка» [2, т. 2, с. 279]. У наведених пареміях відображено провідну роль закону (права) у соціальних взаємовідносинах, що заслуговує поваги і відповідає загальноприйнятим моральним суспільним нормам.

Отже, правосвідомість українців відзначається розсудливістю, законслухняністю, толерантністю, взаємоповагою. У той же час у великому масиві паремій закон протистоїть *беззаконню, право – безправ'ю, справедливість – несправедливості*, напр.: *В праві стільки кінців, що в плоті дзюр*. – «Право можна толкувати на різні способи» [2, т. 2, с. 781]; *Гроші своє право мають*. – «Вони ламають писані й неписані закони» [2, т. 1, с. 660]; *Без суду, без права повісили*. – «Говорять про сусідський суд» [2, т. 3 с. 244]; *Закон у пана як дишло: куди направить – туди й вийшло* [2, т. 2, с. 155] та ін. У свідомості українців відбито складний концепт *нерівність людини перед законом*: закон рівний для всіх не завжди, а це суперечить гаслу *закон рівний для всіх*.

Давні слов'яни іменували звичай словами *закон, правда, право*. У розмовно-побутовому стилі слово *правда* означало «справедливість» і за семантикою було протилежним до слова *кривда*. Крім того, протиставлення *правда – кривда* було одним із головних у слов'янській язичницькій міфології. Поширення дії закону як норми обов'язкової поведінки людей під страхом владного примусу призвело до семантичного ототожнення термінів «правда» й «закон» [4, с. 19].

У паремійних одиницях виокремлюються деякі аспекти поняття *закон*, що поєднуються, вступають у синкретичну дію, зокрема наголошується на дії Божого закону, законів моралі, що впливають на закони держави, юрисдикцію: *Всі-смо ми брати*, а це значить, що усі люди на землі повинні жити за *Божими законами*; хоча «людські закони і установи часто показують зовсім не те» [2, т. 1, с. 403]; *Станемо на єдній виплаті, ци бідні, ци багаті*, що значить. – «Станемо однаково на Божім суді, де всякому буде віддано по справедливості» [2, т. 1, с. 258].

Українці – люди релігійні. У ставленні до права вони швидше сподіваються на справедливість Божу, а не на людську, хоча й оцінка людини у їхній ментальності досить висока, тобто відображено наявність відчуття людської гідності, порівн: *Хто хоче свідком бути, треба хрестик лизнути*. – «Перед зложенням свідцтва в часі процесу свідка приводять до присяги, давніше змушували цілувати хрест» [2, т. 3, с. 88]; *Від бога сі не сховаси* – «Означає, що від злочину ніхто не сховається і ніхто не може бути звільнений від Божого правосуддя» [2, т. 1, с. 119].

У носія української мови *Господь* – це опікун, який допомагає, боронить і як *суддя* всевишній протиставляється *судді-людині*. *Бог-суддя* в уяві українців є гарантом правопорядку і свободи.

Низка паремій свідчить про те, що у ментальності українців зафіксовано такі ознаки, як *небажання завжди говорити правду заради істини, властивість бути обережним, що є гарантом безпеки*, тобто схвалюються ситуації ухиляння від закону, наприклад паремія *Чи видиши, чи не видиши, то мовчи* свідчить про замовчування інформації і є застереженням адресатові, який «поривається засвідчити якусь річ, яку він сам бачив» [2, т. 1, с. 240]; *Хоц єс видів, тихо будь!* – «Не викликайся на свідка, бо наживеш клопоту, притягання до судів» [2, т. 1, с. 240]. Мовчання свідчить про відсутність бажання служити торжеству права.

Як зазначає М. Попович, історично «в українській національній ментальності склалося двоїсте ставлення до права: з одного боку, були створені правові засади, що забезпечували цілеспрямовану діяльність особистості, з іншого, – реально панували не вони, а право сильного. Це сприяло утвердженню індивідуалістичного начала, прагненню розв'язати свої проблеми власними силами, хоч би ігноруючи закон [8, с. 239].

На підставі аналізу паремій, Ю. Калиновський дійшов висновку, що вони «містять... аксіологічну... складову і відображають особливість правового менталітету суспільства» [7, с. 75]. Ураховуючи цю обставину, можна «прослідкувати взаємозв'язок повсякденної правосвідомості та моральної свідомості як взаємозалежних саморегуляторів людської поведінки» [7, с. 75].

Отже, уявлення, почуття і волевиявлення людей, їх суб'єктивне ставлення до чинного права, знання про закони, їх оцінка є важливими елементами правової психології, формами повсякденної правосвідомості.

Маючи негативне ставлення до правителів, суддів та інших державних чиновників, творці паремій давали відповідні характеристики їх діяльності та її законодавству в цілому. Характеристика дій влади, чиновництва та інших осіб, які мають бути на сторожі закону, в основному має викривальний характер і викликає осуд, напр.: *Нема і в суді нині правди.* – «Жалується чоловік на несправедливий суд» [2, т. 3, с. 289]; *Ідеш до суду, то треба «прийдіте, поклонімося».* – «В суді треба проходити різні інстанції і кланятися скрізь, а то й дати хабаря» [2, т. 3, с. 245]; *Хто мастит, той іде.* – «Хто підкупить урядника, той виграв справу» [2, т. 2, с. 511]; *Не жись і гинути, якби би було за що.* – «Говорив чоловік засуджений за якусь дурницю» [т. 1, с. 468]; *З дужчим не борись, з багатим не судись.* – «Бо дужчий тебе поб'є, а багатий справу виграє» [2, т. 1, с. 166]; *Вткнув у ніс папери, тай світа не видит.* – «Нарікають на книжного чоловіка, урядовця, що з-поза книжок та паперів не бачить живих людей» [2, т. 1, с. 421]; *Адукат готовому дивит си* – «Адвокат дивиться лише на готові гроші, які дає йому клієнт, не дбаючи, чи справа добра, чи ні [т. 1, с. 26]. Як бачимо, реакція народу на служителів порядку і закону не є позитивною і свідчить про усвідомлення ним свого безправ'я та вседозволеності панівного класу, здавна засуджується хабарництво та підкупність у судочинстві, але має місце усвідомлення, що без таких дій правосуддя не завжди торжествує.

Дослідження показує, що у пареміях характеризуються зв'язки, що виникають і розвиваються у соціумі, формується своєрідне «ціннісне поле правосвідомості» [9, с.26]. Висловлення, зафіксоване через слово, фразу, мовну конструкцію у паремії, ретранслюється на рівні системи уявлень про право, закон, справедливість, рівність, тощо, укладається у своєрідний правовий дискурс, що характеризує стан правосвідомості на конкретному етапі суспільного розвитку.

Отже, у буденній свідомості, вербалізованій через паремії, закладено архетипічні матриці, за допомогою яких маємо можливість з'ясувати ставлення українців до правових реалій, докільля, що мало місце в різні історичні епохи.

Саме паремії є ефективним засобом інтертекстуального тлумачення соціокультурних, зокрема і правових явищ, що пов'язують людину зі світом. Паремійні судження актуалізують соціокультурну, насамперед правову інформацію, що була відрегульована, закодована і збережена численними поколіннями етносу. *Перспектива дослідження.* Аналіз змісту корпусу юридичних паремій дає підставу моделювати правосвідомість українця як одну з форм менталітету етносу.

### Список літератури

1. Багмет А. Збірка українських приказок та прислів'їв / А. Багмет, М. Дашенко, К. Андрущенко. – К.: Техніка, 2004. – 224 с.
2. Галицько-руські народні приповідки: [в 3 т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Ів. Франка, 2006. – [2-ге вид.]. – Т.1. – 818 с. – Т.2. – 813 с. – Т.3. – 699 с.
3. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2004. – № 2-3. – С.66-74.
4. Іванівська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: [навч. посібник] / О. П. Іванівська. – К.: ТОВ «УВПК «ЕКС-Об», 2002. – 264 с.
5. Комаров М. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, примовок, загадок і замовлянь / М. Комаров. – Одеса, 1890. – 124 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультуроология / В. А. Маслова. – М.: Наука, 1996. – С.40-45.
7. Калиновський Ю. Ю. Приказки та прислів'я як індикатори повсякденної правосвідомості / Ю. Ю. Калиновський // Гуманітарний часопис. – 2006. – № 3 – С. 75-85.
8. Попович М. В. Теорія ментальності / М. В. Попович // Проблеми теорії ментальності / [кол. авт.; відп. ред. М. В. Попович]. – К.: Наукова думка, 2006. – 403 с.
9. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка / А. А. Потебня. – Х., 1914. – 170 с.
10. Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях / [редкол.: П. М. Рабінович та ін. – 3-є вид., допов.]. – Львів: Край, 2008. – Вип.8. – 220 с.
11. Сироткін В. М. Прислів'я та приказки як як джерело вивчення етико-правових звичаїв і уявлень українського народу / В. М. Сироткін // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 1. – С. 39-42.
12. Снегирев И. Обзорение юридического быта с продолжением древнего и среднего периода русской народной жизни / И. Снегирев // Юридические записки. – Т. 2. – М., 1842. – 305 с.
13. Тертишник В. Юридичні прислів'я – вказівні пальці юриспруденції / В.Тертишник // Підприємництво, господарство, право. – 2003. – № 6. – С. 3.

*Юськів Б.Н. Вербалізація правосознання українців в українском паремійном фонде // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №4. Часть 1. – С.519-523.*

*В статье рассматриваем паремийную картину мира как один из способов вербаллизации правосознания украинцев. Комплекс этих вербальных микротекстов содержит аксиологическую составляющую и отражает особенность правового менталитета украинского народа.*

**Ключевые слова:** аксиологическая составляющая, вербаллизация, ментальность, микротекст, правосознание.

*Yuskiv B. M. Verbalization of Law Awareness in Ukrainian Proverbs and Sayings // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №4. Part 1. – P.519-523.*

*The article deals with the world paremia picture as one of the verbalization ways of Ukrainian law awareness. Complex of these verbal works contains estimation component and describes peculiarities of ethnic law mentality.*

**Key words:** law awareness, verbalization, mentality, microtext, world estimation.

*Поступила до редакції 06.07.2011 р.*